

Forskningsartikel

Leva och låta dö?

Dagboksanteckningar om ansvarstagande, landsbygdens fördelar och samhällets resiliens under pandemins tid

Mikael Vallström, Maria Vallström, Lotta Svensson

The aim of this article is to shed light on experiences of the Covid-19 pandemic, as they are expressed by the citizens in a local context, the rural municipality of Söderhamn. This is done by analyzing the ways in which citizens negotiate individual and collective responsibility in terms of affective practices. The study builds on contemporary documentation in the form of diaries, and the analysis shows several discernable levels of responsibility, from the individual to the national. The level that is perceived as most difficult to negotiate concerns the closest circle of the family, relatives, and friends, which is also the domain in which increased risks of contagion occur. The study also shows that the relationship between the city and the countryside has been re-evaluated insofar as the latter now appearing more favourable, and associated with a calmer, freer, and richer life, while urban life has become less important and more negatively charged. Many also describe a lack of trust with societal institutions, which raises issues concerning democracy. May we say that a solidaric society is more resilient than a society in which people's fears become dominant?

Keywords: covid-19; diaries; responsibility; rurality; resilience

Artikeln syfte är att synliggöra erfarenheter av covid-19 i en lokal kontext, landsbygdskommunen Söderhamn, genom att analysera medborgares förhandlande mellan individuellt och kollektivt ansvarstagande som affektiva praktiker. Studien bygger på en samtidsdokumentation i form av dagböcker. Analysen visar att det finns flera urskiljbara nivåer av ansvarstagande, från den individuella till nationella nivån, och att den närmaste kretsen av familj, släkt och vänner är den mest svårhanterliga nivån, där det oftast brister i fråga om risker för smittspridning. Studien visar också att relationen mellan stad och land har omvärderats så att landsbygden framstår som mer fördelaktig och förknippad med ett lugnare, friare och rikare liv, medan storstadslivet har blivit mindre viktigt och fått en negativ laddning. Många beskriver även en bristande tillit till samhällets bärande institutioner, vilket aktualiserar en fråga om demokratins status. Kan vi se det solidariska samhället som mer resiliens än ett ojämnt samhälle där människors rädslor blir avgörande?

Nyckelord: covid-19; dagböcker; ansvarstagande; landsbygd; resiliens

Alltsedan det stod klart att vi i Sverige gjorde ett eget vägval i hanteringen av pandemin och "den svenska strategin" blev ett begrepp har en både enkel och svår fråga hamnat i fokus: frågan om den enskilda medborgarens ansvarstagande. Om individen tar sitt ansvar är strategin framgångsrik och medborgaren har fått behålla sin frihet, om individen inte gör det blir det en misslyckad strategi, som inte förhindrar smittspridningen utan leder till att fler avlider eller blir allvarligt sjuka i covid-19.

Men vad vet vi egentligen om hur det har gått med den saken? I vilken mån har vanliga medborgare tagit eller inte tagit ansvar? Hur ser det ut i praktiken, i människors

vardagliga liv, på den individ- och platsnära nivå där frågan om ansvarstagandet faktiskt avgörs? Vilka förhandlingar om vad som är rätt eller fel äger rum? Hur kan man förstå vad som påverkar dessa förhandlingar?

Vi menar att det behövs betydligt mer kunskap om ansvarstagandets vardagliga praktik för att få en fullständig bild av utfallet av strategin och för att kunna dra lärdomar som kan komma till användning vid andra samhällskriser. Artikeln befinner sig med andra ord inom det fält som Sverker Sörlin kallat "integrativ humaniora", där ambitionen är att bidra till samhällsutveckling genom ansvarstagande även politiskt sett (Sörlin 2016: 15–16).

I ett tidigt skede av pandemin stod det också klart att den snabba omdaning av samhället för att kunna hantera smittspridningen på flera sätt liknade den omställning till ett hållbart samhälle som ännu inte har ägt rum, men enligt vetenskapen måste göras i full skala under de närmaste åren. Vi har utgått från vår tidigare definition av social hållbarhet som ”en mellanmännisklig och kollektiv förmåga att ta ansvar för givna existensvillkor” (Vallström 2014: 210; jfr Vallström 2021). Detta gemensamma ansvarstagande är ofta knutet till en plats och bottnar alltid i sociala relationer, vilket gör att vi betraktar det lokala samhället som en gemensam resurs (AbdouMaliq 2004; Massey 2004). Forskning som behandlar lokalsamhällen har kritiserats för att ”binda” invånarna till plats och tid. Det har också hävdats att det lokala snarare blivit globalt, samtidigt som många andra hävdar interrelationen mellan det globala och lokala. Det lokala samhället blir för oss en fråga om att våga skriva om de resurser som används och återskapas i den lilla orten.

Den lokala kontexten, Söderhamn, är en normalstor svensk kommun i södra Norrland med cirka 25 000 invånare, varav hälften bor i staden Söderhamn, och andra hälften på en landsbygd med både bruksorter och jordbruksbygder (Söderhamns kommun 2021). Kommunen har periodvis varit hårt drabbad av covid-19 och låg som sämst, i augusti 2020, på nionde plats bland Sveriges kommuner ifråga om högst antal fall per capita (Florida & Mellander 2020) för att sedan få en förbättrad situation under början av 2021.

Syftet med den här artikeln är att lyfta och diskutera lärdomar om samhällets resiliens i en konkret, lokal kontext, där vi undersöker medborgarens förhandlande mellan individuellt och kollektivt ansvarstagande, vilket har en avgörande betydelse för hur samhället klarar påfrestningen. Vi använder oss av ett självbiografiskt material som ger inblickar i hur enskilda medborgare hanterar den svenska strategins förväntan om individuellt ansvarstagande i sin vardag. I denna artikel gör vi först en empirinära tematisk presentation av materialet för att därefter analysera och diskutera i vilken utsträckning samhället kan sägas vara resiliens – inför kravet på att samhället måste förändras och utvecklas i en mer hållbar riktning.

Material och metoddiskussion

Materialet samlades in som en samtidsdokumentation av pandemins lokala effekter. Insamlingen påbörjades i mars 2020 eftersom det gav oss möjligheten att i realtid och på nära håll följa en exceptionell, oförutsägbar och samhällsomvälvande händelse, som går i vågor eller olika faser. Den metod vi såg som rimlig och genomförbar med tanke på råden om social distansering var att be invånare att skriva ned sina egna reflektioner och sedan skicka dessa regelbundet till oss. Vi inbjöd därför allmänheten att delta och dela med sig av sina anteckningar om ”hur du påverkas, vad du tänker och känner och vad du gör under Coronapandemin”.

Valet av Söderhamn som undersökningskommun berodde på vår lokala kännedom och kontakter som forskarenhet sedan drygt 28 år där, samt på att forskningen finansierats med lokala medel.¹ Inbjudan spreds via Hälsinglands Utbildningsförbunds hemsida, i sociala medier, i lokalradion och i våra egna nätverk. Från mars 2020 fram till idag har sammanlagt 33 personer bidragit med dagboksanteckningar, fler under det första halvåret och därefter sakta avtagande. Insamlingen avslutades i samband med att restriktionerna lyftes 29 september 2021. Deltagarna är mellan 35 och 80 år, med en tyngdvikt mot äldre personer och kvinnor.² De flesta av dem har en utbildning på högskolenivå. Några hör till riskgrupperna och några har insjuknat i covid-19. Anteckningarna har skickats till en av forskarna, som sedan har samlat och anonymiserat dem innan övriga forskare fått tillgång till materialet. Förfarandet har presenterats för och godkänts av dagboksskrivarna. Dokumentationen är godkänd i etikprövning.

Materialet har alltså en skev fördelning ifråga om kön, ålder och klasstillhörighet. I den meningen är det inte ett representativt material eftersom det finns stora skillnader i hur pandemin drabbar olika grupper i samhället (Nordiska ministerrådet 2021). Å andra sidan har vi valt att vända oss till en grupp som befinner sig utanför storstadsnormen och som därigenom varit i underläge, eftersom landsbygden ofta definieras i termer av brist och utebliven utveckling (Eriksson 2010; Stenbacka 2011; Helldén 2020). Vi har strävat efter att lyfta exempel som visat underrepresenterade positioner, men också positioner som visat sig möjliga att omvärdera just i ljuset av pandemin.

Det kan synas paradoxalt att vi valt att undersöka betydelsen av det gemensamma, lokala hanterandet av pandemin, genom att undersöka enskilda individers berättelser. Men i dagböckerna har lokala förhållanden fått en framträdande betydelse, vilket stärks av den etnografiska studie vi gjort, men som inte behandlas i den här artikeln. Det har också gjorts en utvärdering av hanteringen av pandemin i Söderhamn, som visar att en samverkan mellan civilsamhället och Söderhamns kommun täckte stora delar av de sociala och praktiska behov som fanns i riskgrupperna (Utvärdering Covid-19 2020: 11).

Tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter

Frågan om samhällets resiliens innebär att vi använder oss av ett systemperspektiv, fast med fokus på hur de minsta beståndsdelarna upprätthåller eller förändrar systemet. Som visar det har samhällssystemets resiliens prövats eftersom varje individ är en bärande eller bristande länk i det ansvarstagande som avgör

¹ FoU-verksamheten har fått finansiellt stöd från Sparbanksstiftelsen i Söderhamn.

² Sex personer är under 50 år och tio personer över 70 år. 26 kvinnor och 7 män har hörsammat inbjudan.

om pandemin hanteras med framgång eller inte, och eftersom det förutsätter att systemet i sin helhet har förmågan att snabbt ställa om, vara motståndskraftigt, anpassningsbart och kan utveckla nya lösningar (jfr Walker & Salt 2012; Sellberg & Hård af Segerstad 2015; Hansson, Lenander & Loodin 2021). Här gör vi även kopplingar till den kritiska samhällsteori som gör gällande att samhället inte håller ihop, utan tenderar att dras isär både geografiskt och socialt sett, och följaktligen blir sämre rustat att hantera samhällskriser och svåra påfrestningar. Det är tydligt att de som redan tillhör utsatta grupper också drabbas hårdast vid katastrofer, men själva undvikandet av att se detta som ett systemfel, utan istället som ”oförutsedda effekter”, är vad som i själva verket reproducerar rådande maktassymetrier (Bauman 2012). Det väcker i sin tur frågor om medborgarnas tillit till samhällsbärande institutioner och om demokratins status. Här har etnologen Britta Lundgrens (2015, 2016) forskning om tidigare pandemier varit viktig. Vad gäller forskningen om pandemins effekter i samhället och människors vardag har vi fortlöpande tagit del av liknande studier, kartläggningar och analyser, men gör inga anspråk på att ha en heltäckande kännedom om ett i nuläget snabbt växande och svåröverskådligt forskningsfält. I fråga om vardagsliv under pandemin vill vi ändå nämna en rapport som tar upp ungdomars vardagliga erfarenheter (Karlsson m.fl. 2021).

För att förstå vad det är som individen förhandlar med gentemot kravet på ansvarstagande i sitt vardagliga liv använder vi oss av ett affektperspektiv, där känslomässiga, relationella och existentiella överväganden vägs in i analysen av ansvarstagandets praktik. Agerandet äger rum inom en lokal kontext som visar sig vara sammanvävd, komplex och tänjbar, beroende på hur stort eller litet handlingsutrymme individen har. Genom att betrakta affekt som en relationell praktik, blir det möjligt att undersöka dessa praktiker som ett processuellt görande av pandemin, trots dess imaginära passivitet. Vi ser därför förhandlandet om ansvar som en slags affektiva praktiker (Wetherell 2012). Vi inleder med att beskriva det empiriska betydelseskapandet på olika nivåer. Sedan diskuterar vi detta i relation till resiliens och affekt.

Ansvaret för sig själv: den individuella nivån

I dagböckerna beskrivs hur pandemin först ger oss *mer tid*, tid för eftertanke, reflektion och omprövning (jfr Krastev 2020). Flera beskriver en upplevelse av att allt saktar ned och stannar upp. Så småningom beskrivs också hur överflödet av tid omvandlas till enformighet, monoton, leda, otålig het eller oro.

Det blir tydligt att den som reflekterar över pandemins händelseförlopp uppmärksammar sig själv som en levande, skör och sårbar kropp. Individen ”känner efter”, lägger märke till olika skiftningar i måendet, att något ”inte är som det ska”. Ibland känner hon av vad som antagligen är en lättare förkylning, men som nu är

mer oroväckande än vanligt. Exempelvis noterar en kvinna i fyrtioårsåldern, med familj och barn, sin oro efter en natt när hon sov dåligt, hade huvudvärk och ”lite kittel i halsen”: ”Låg vaken och tänkte på jobbet, plus undrade om jag inte höll på att bli förkyld ändå” (dagbok nr 7, 25 mars 2020).

Individen känner av och bokstavligen *bär* ansvaret, kroppsligen och i sin skärpta uppmärksamhet. När en kvinna ställs inför frågan om att träffa en god vän medger hon sin klivenhet:

Efter viss vända hade vi enats om att träffas för en fika. Jag kände mig coronakluven, men intalade mig att handsprit och inga kramar skulle göra det okej att ses. Plus att vi skulle ju stötta ett lokalt företag (21 mars 2020).

Därefter följer en detaljerad beskrivning av fikastunden, som slutar i ett ögonblick av glömska, när ivern över foton som vännen visar i sin mobil gjorde att distansen glömdes.

Förhållningssätten i dagböckerna varierar betydligt från individ till individ, men även inom samma individ, som kan vara ”coronakluven”, och ibland från dag till dag, från att individen är nära bristningsgränsen på grund av rädsla eller ångest, till att hon eller han har lugna, närmast harmoniska dagar. Det som alla har gemensamt är upplevelsorna av ovisshet och osäkerhet, erfarenheten av att vändas över sina beslut, och den drabbande insikten när det ”blir allvar” och ”kommer nära”. Det är också då individen ändrar sitt beteende. Det sker dock vid olika tillfällen och leder till att några isolerar sig medan andra försöker leva i stort sett som vanligt (jfr Tillberg Mattsson & Fredriksen 2020).

Ingen är oberörd eller obekymrad. Alla har stunder när ”känslorna tar över”, när de gör ett ”undantag”, som de sedan ångrar eller bekänner. ”Nu skaver det i mitt samvete”, noterar en kvinna, 60 år, när hon och hennes man väljer att träffa sina barn och barnbarn, ”nu går vi emot restriktionerna och umgås med dom alla” (dagbok nr 26, v. 49 2020). ”Idag är jag olydig”, skriver en man, 72 år, då han ”gör lite inköp, går på biblioteket” och avslutar dagen på stan med ett cafébesök (dagbok nr 18, v. 15 2020).

Ansvaret för de närmaste: familjelivets och det nära umgängets nivå

En stor del av dagböckerna utspelar sig i det vardagliga familjelivet eller i livet med en partner. Några bor själva men har nära anhöriga i närheten. Umgänget med slakten, ofta antingen med åldrade föräldrar eller med barn och barnbarn, får ett likaså stort utrymme. Eller så kan det vara goda vänner, arbetskamrater eller grannar som ingår i en krets av ett nära, förtroligt umgänge, som har stor betydelse i hanteringen av pandemin. Det är dem man rådgör med, blottar sina brister eller bara sin osäkerhet för, som ger goda råd eller bara finns där för att lyssna.

”Någon slags rutin infinner sig”, noterar kvinnan med man och barn, när det står klart att de förväntas arbeta hemifrån. ”[Mannen] och jag äter frukost ihop”, båda arbetar hemma, liksom barnen, som nu ”är hemma och sköter skolan med varierande framgång”. Själv försöker hon jobba hemifrån ”så gott jag förmår” (19 mars 2020).

Det vardagliga umgänget med svärföräldrarna blir problematiskt. Det uppstår slitningar inom familjen. Mannen tar lite lättare på restriktionerna. Barnen vill träffa sina kompisar och blir uttråkade av att sitta hemma. I ett samtal med en vän som upplever det på ett liknande sätt suckar de tillsammans över att behöva vara ”de där coronapoliserna”. De fantiserar om att fly undan allt, slippa ta ansvar. Svårast blir det när barnen vädjar om att få åka in till stan för att fika med en kompis, det blir ”den stora våndan för dagen”.

På samma sätt som den här typen av vardagssituationer får större uppmärksamhet än vanligt beskrivs också firandet av högtider – påsk, midsommar, jul och nyår – och födelsedagar utförligt, eftersom det inte längre går att göra som vanligt. Nu måste man tillsammans komma fram till nya former eller bara till att firandet ställs in. Här blir det både nödvändigt och oundvikligt att förhandla och försöka hitta en gemensam lösning, helst utan att komma i konflikt med varandra. Oftast lyckas man också hitta en ny, ”coronaanpassad” form, som är väsentligt annorlunda men ändå kan upplevas som lyckad. Eller så väljer några att delta medan andra avstår.

Än en gång är det svårast att avgöra vad som blir bäst för barnen. Ingen förälder vill göra sitt barn besviket, inte heller vill någon förälder riskera sitt barns hälsa eller att barnet blir en smittspridare. Som när en mamma pratar med sin son om att tomten kanske inte kommer som han brukar göra, eftersom han är gammal. Han måste antagligen lämna säcken utanför dörren istället. Hon får då invändningar om att tomten är magisk och inte kan drabbas av sjukdomen (dagbok nr 17, 15 november 2020).

Likaså uppmärksammas tillfällen som bröllop, dop och begravningar. En kvinna, 55 år, beskriver känslorna under en begravning som äger rum under våren 2020:

Sedan var det begravning. Känslösamt, konstigt, vackert. Vi var 15 stycken utplacerade på varannan bänkrad i familjesällskap. Inga kramar, ingen fysisk kontakt. Svårt. Pappa satt i sin rullstol bredvid lillasyster. Han kändes så utlämnad och ensam. Han har själv svårt att torka tårar och snor på grund av förlamning så lillasyster fick hjälpa honom. Extra svårt att inte få omfamna honom, trösta honom, hålla hans hand (dagbok nr 25, 15 maj 2020).

I dessa sammanhang, i det närmaste umgänget, blir det som tydligast och mest påtagligt att de som skriver dagböckerna – mamman, barnet till den hjälplösa pappan – i praktiken har andras liv i sin hand. De har

ett ofrånkomligt, troligen genusrelaterat ansvar, och det kan ha allvarliga konsekvenser att inte ta det ansvaret. Avvägningen görs till priset av att den andre förvägras det han behöver som mest. Frågan blir då vad som är värst. När behovet av och bristen på mänsklig, fysisk närhet och beröring är som störst, väger det då inte tyngre än risken att smitta eller bli smittad? En dag då en kvinna och hennes man besöker en vän som är ”mitt i sin sorgeskris” noterar hon vännens behov av närhet: ”Allt annat är ju omänskligt för beröring är ju enda vägen in förbi den svarta ensamheten” (dagbok nr 26, vecka 52 2020).

Det uppstår ett dilemma mellan vad vi rationellt sett ”vet” och vad vi känner. Implementeringen av kunskap om risker och riskhantering väger lätt när det finns starka känslor av omsorg om de närståendes välmående.

Det kollektiva ansvarstagandet: lokalsamhällets eller platsens nivå

Det som sker i det lokalsamhälle eller på den plats där människor är bosatta och vanligtvis rör sig har i och med pandemin blivit avgörande tillfällen där andras agerande har en direkt, till och med livsavgörande betydelse. Det är de platser lokalbefolkningen delar med varandra, med dem som bor i närheten, kanske för att uträtta ett vardagligt ärende, gå i skolan eller till ett arbete där det inte går att undvika interaktionen med andra människor. Här *måste* individen förhandla med andra, som också har detta delade ansvar, eftersom vars och ens beteende påverkar hela situationen. Det blir då en fråga om ett *kollektivt ansvarstagande*, när vi är ömsesidigt beroende av varandra och tvungna att på något sätt förhålla oss till människors skilda synsätt och förhållningssätt.

Dagböckerna ger oss åtskilliga exempel på konflikter kring detta ansvarstagande, ofta mellan dagboksajaget, som försöker ta ansvar, och andra, som de möter eller iakttar, och bedömer som oansvariga. Situationer då man inte kan undvika att interagera eller konfronteras är särskilt laddade. Oftast är det ju just det individerna försöker undvika genom att exempelvis åka och handla på udda tider, uträtta så få ärenden som möjligt eller frivilligt isolera sig.

Det kan också hända att de själva råkar ut för att bli anklagade för att bete sig på ett felaktigt sätt. I reflekterandet över hur andra beter sig beskrivs det ofta som att det finns olika grupper i lokalsamhället, beroende på skillnaderna i ansvarstagande och på att människor upplever pandemin som farlig eller påtaglig vid olika tidpunkter. Det blir en uppdelning i ”vi som tar ansvar” respektive de som ”inte bryr sig” eller ”inte inser faran”. I ett tidigt skede av pandemin skriver några, närapå förtyvlat, ”Är det bara vi som har förstått allvaret?”, ”Det jag förundras över är att folk inte insett risken för att drabbas på något sätt” (dagbok nr 32, 24 mars 2020). En dagboksskrivare uttrycker det som ”oerhört frustrerande att vara i en sådan ofas med alla runtomkring

som vi upplever att [de] inte tar det här seriöst eller tycker vi är för negativa” (dagbok nr 14, 27 mars 2020). Det kollektiva ansvarstagandet tycks alltså halta redan från första början, vilket också bäddar för konflikter (se Lundgren 2015: 54f). Kvinnan som återgav händelsen i matbutiken beskriver även ett annat tillfälle i samma butik, när hon upplever det som att redan etablerade uppdelningar i vi/dom förstärks. Hon står då vid kassan och ska packa sina varor när en dam skynnar förbi henne och muttrar ”surt nånting om att det var bedrövt att man hade barn med sig in i butiken som ska hosta och snora och att man borde veta bättre än att släpa dom med sig in i butiken”. Barnen hör till ”en utländsk familj”. Kvinnan hade själv inte uppfattat det som något problem, men noterar hur händelsen påverkar henne:

Än en gång har jag fått uppleva hur barnfamiljer blir behandlade som om dom vore pestsmittade. Jag ville säga åt tanten att det inte alls behöver vara barn som sprider Coronavirus. Det kan vara en helt vanlig förkylning dom har till att börja med. Och att det lika gärna kan vara Anders 35 år som jobbar på systemet och som är och handlar där samtidigt som den där damen som sprider Corona [...] Hon vet inte alls vem som sprider smittan. Man kan inte dra en enda grupp över en kant och säga att det bara är dom som är smittspridare. Men jag fann mig inte ens att säga nånting alls till henne. Jag blev bara så chockad. Vi for hem efter det och jag kände mig väldigt illa till mods (dagbok nr 17, 11 april 2020).

Ansvar för lokalsamhället och landsbygdens fördelar

Pandemin aktualiserar också en fråga om att ta ansvar för själva lokalsamhället, för just de ytor, platser och miljöer som är gemensamma för samtliga invånare. Det uttrycks ofta som en oro för småstadens framtid, för lokala butiker, restauranger och caféer. Liksom kvinnan som beskrev sitt ”misslyckade” cafébesök uppger flera att de gärna vill ”stötta ett lokalt företag”, blir beklämda när en omtyckt butik läggs ned och på något sätt vill bidra till lokalsamhällets fortlevnad. Att ställa upp för varandra ses av många som något självklart och viktigt. Flera beskriver också med uppskattning ”vänliga grannar” och olika lokala initiativ och exempel på hur folk sluter upp och mobiliserar för att hjälpas åt.

Exempelvis bildades en facebookgrupp i ett tidigt skede av pandemin för att kunna förmedla hjälp till riskgrupper. Andra exempel är en lanthandel som utökade utkörningen av varor, och en ekonomisk förening, Stenbackens boende- och arbetskooperativ, tog ett liknande initiativ som facebookgruppen, vilket efterhand också fick stöd av kommunen och Svenska kyrkan. Ett flertal handlare och företag mobiliserade gemensamt, under hashtag #tillsammansssöderhamn. Det blev då tydligt att frågan om att hjälpa andra inte är helt enkel,

men en stark norm. Att vara någon som ber om hjälp förknippas med en social kostnad eller skam, medan de flesta tycks dela idealet att vara någon som hjälper.

I dagböckerna beskrivs även småstadens och landsbygdens relativa fördelar. Det handlar då oftast om möjligheten eller tillgången till att bo i ”stugan”, på gården eller i ett större hus, nära naturen. “Mångas semesterplaner går i stöpet i år”, noterar en kvinna, “jag tänker så här vilket lugn det måste bli när inte alla ‘måste göra något’, vi har havet, sjöar och fik och restauranger på hemmaplan” (dagbok nr 20, 23 april 2020). I och med att flera av dagboksskrivarna kommer att vistas betydligt mer i sina bostäder och i den omgivande naturen upptäcker de också sin närmiljö på ett nytt, mer djupgående sätt och börjar värdesätta det. Några beskriver förändringar och mindre skiftningar i naturen som de inte lagt märke till förut, eftersom de ofta reste bort och avbröt hemmavarandet. Formuleringar som ”vi är lyckligt lottade” och ”vi har det bra, trots allt” återkommer bland flera dagboksskrivare. För dem som vanligtvis pendlar långt blir pandemin till och med något välkommet:

Vi är alla pendlare, har djur och bor i hus/på gård. Vi känner att vi får mer arbete gjort på jobbet i o m att vi blir mer effektiva än på kontoret, vi får mer gjort hemma då det inte är några ställtider och hinder med djuren utan det där dåliga samvetet en annars har (dagbok nr 15, v. 13 2020).

Ibland kontrasteras det mot det storstadsliv som pendlingen ger tillgång till, men nu på ett omvänt sätt: ”Jag saknar mina kollegor, men jag saknar inte storstan” (dagbok nr 7, 7 april 2020). Det blir något som framstår som mindre viktigt, medan det ”äntligen” finns tid för att uppskatta hemmiljön. Det gäller då även det minskade resandet. Flera noterar att det är något de saknar mindre än väntat eller kanske inte längre prioriterar: “Karantänen har förändrat mig. Jag vill vara hemma. Längtar inte ut i världen” (dagbok nr 9, 3 december 2020).

Makthavarnas ansvarstagande: den nationella och globala nivån

I och med pandemins ankomst blir både nationen och världen i stort mer närvarande, eftersom det är en världsomfattande händelse som i stort sett ingen människa undkommer och som innebär att ansvarstagandet för spridningen av viruset även beror på vad människor och makthavare i andra länder gör. Under de första månaderna blir det för många en daglig ritual att lyssna på nyheterna, rapporterna om smittspridningen och Folkhälsomyndighetens besked. Det blir också tillfällen att reflektera över vad händelserna i världen innebär för en själv och den närmaste omgivningen. Andra delar artiklar de läser eller vad någon har skrivit i sociala medier. Många tar också del av vad någon bekant, släkting eller kollega i realtid

berättar om det som händer i andra delar av världen och noterar det. I några dagböcker följs presidentvalet i USA dagligen, eftersom det även framstår som ett val mellan olika sätt att hantera pandemin. Det globala och lokala vävs samman. Världen blir bokstavligen delad, men på ett paradoxalt sätt; vi blir isolerade världsmedborgare (jfr Krastev 2020).

På det hela taget visar de som skriver dagböckerna tillit till experterna, sakkunskapen och samhällets ledare, ibland med uppskattande kommentarer: "Men samhället visar så stor solidaritet [...] Vi finns för varandra när det väl gäller" (dagbok nr 21, 29 mars 2020; jfr Lundgren 2016).

Men det är inte en okritisk tillit. Några bekymrar sig över desinformationerna i sociala medier och "foliehatar" (dagbok nr 17, flera tillfällen, jfr Westberg 2021). I bedömningen av huruvida makthavarna lever upp till det förväntade ansvarstagandet eller inte framförs de mest kritiska synpunkterna. Uppenbarade brister i makthavarnas hantering av pandemin formuleras som en samhälls- och systemkritik. Många upprörs över tillståndet i sjukvården och äldreomsorgen när bristen på sjukvårdsmaterial, vårdplatser och skyddsutrustning blir akut. Den bristfälliga lagerhållningen och beredskapen påtalas, en del uttrycker sin oro för säkerheten i landet och ser det som "ett stort misslyckande". Flera uppger att de "tappat tillit" till myndigheterna och samhället (t.ex. dagbok nr 14, 28 mars 2020).

Några uttrycker även en oro för utsatta grupper och människor i andra delar av världen. Det väcker kritiska frågor om samhällets brist på sammanhållning och medkänsla, om problem med klyftor och ojämlika förhållanden, som nu också framstår tydligare under hanteringen av pandemin (t.ex. dagbok nr 24, 28 juli 2020; dagbok nr 19, 10 april 2020).

Ibland väcks tankar och idéer om ett bättre samhälle, där saker och ting prioriteras annorlunda. I detta önskvärda samhälle är tempot lägre, det beskrivs som att ha "mer tid" och kunna ägna sig mer åt sådant man verkligen värdesätter. De som förvärsarbetar undrar om det inte borde gå att ändra arbetslivet så att det blir mer likt det de nu har fått prova på, med färre resor och möten.

Ansvarstagandets gränser

Vad har vi då lärt oss under det gångna pandemiåret? När och i vilka sociala, kulturella och samhälleliga sammanhang tar vi ansvar och när gör vi inte det? Hur långt räcker det individuella ansvarstagandet och när behövs samhällets ansvarstagande? Var går ansvarstagandets gränser för individen och för samhället?

I genomgången av materialet har det blivit tydligt att det finns flera analytiskt urskiljbara nivåer av ansvarstagande. De som skriver dagböckerna tar ansvar på en individuell nivå, på familjelivets och det nära umgängens nivå, på lokalsamhällets eller platsens nivå, och förhåller sig till den nationella och globala nivån. Beträktad ur ett systemperspektiv betyder då friheten under ansvar

att var och en utgör en länk i ett sammanvävt samhällssystem vars primära mål är att hantera smittspridningen och dess följdverkningar. I praktiken avgörs frågan om ansvarstagandets gränser beroende på hur individen förhåller sig till samhället i stort, på alla samhällsnivåer. Därför blir det slutligen även en fråga om vilken förväntan individen har på samhället och vilken tillit hon eller han har till makthavare, experter och vetenskapens besked (jfr Lundgren 2015, 2016).

I dagböckerna finns både förväntan och tillit, men också besvikelse, frustrationer, oro och en upplevelse av samhällets misslyckande. Sätillvida har samhällssystemet varken levt upp till förväntningarna eller sitt ansvarstagande, vilket anses avspegla samhällsförändringar och att samhället inte längre håller ihop. På ett liknande sätt hävdar Zygmunt Bauman i boken *Collateral damage* (2012) att den växande ojämlikheten, utsattheten och segregationen i samhället innebär att samhället i sin helhet försvagas, blir mer sårbart, eftersom de mest utsatta också utgör samhällets "minst motståndskraftiga komponent", och att det är just där samhällets bärkraft avgörs. Bauman menar att det samhälle vi har idag i praktiken accepterar "oavsiktliga offer", i stället för att göra något åt ojämlikheten. Vi låter andra dö, eftersom "vi", som är privilegierade, prioriterar att få fortsätta leva våra liv som vanligt. Att "låta dö" kan alltså sägas vara detsamma som att ge upp idén om det sammanhållna, jämlika samhället, till priset av att samhället blir mindre resiliert.

Sammanfattningsvis blir det bestående intrycket att omställningen till följd av covid-19 till stora delar har varit en förändring till det bättre för många av dagboks-skrivarna. Det som går igen i alla dagböcker är den lite förvånade insikten att den påtvingade inbromsningen, att samhället har saktats in och aktiviteter ställts in, har medfört en lugnare, mindre hektisk vardag. Lugnet och att vara en längre tid på samma plats noteras som en oväntad fördel eller vinst med livsomställningen; omvänt sett en likaså oväntad insikt om att det "normala", mer hektiska livet inte är något de egentligen saknar. Styrkan i den lokala kontexten finns då i starka sociala nätverk och i tillgången till naturen och egna hus eller gårdar som de förut inte "hann med".

Vi kan även förstå det som en underliggande eller dold resurs i just denna kontext – som landsbygdens fördelar. Det tycks också som om förhållandet mellan stad och land har blivit omvänt. Det är nu inte längre en nackdel att bo långt ifrån arbetet och storstadspulsen; det har blivit en fördel att istället ha tillgång till en i en annan mening rik plats, där omställningen ger större vinster och där ansvarstagandet inte är så svårt som man kunde tro. Men det måste även tilläggas att personerna som skriver dagböckerna är, precis som de själva beskriver det, förhållandevis privilegierade och resursstarka. Ansvarstagandets gräns går då vid den närmaste umgängeskretsen, det omfattar inte lokalsamhället i sin helhet, som visat sig vara ojämlikt, segregerat och delat i olika vi/dom (Vallström & Svensson 2021).

Det svåraste ansvarstagandet för individen är när hon inom den närmaste kretsen måste ta ansvar för dem som inte kan förväntas göra det. Här brister det för alla, åtminstone någon gång, vid något tillfälle, när känslorna väger tyngre. Det ”brister” när de i relationen till någon de vanligtvis tar hand om och hyser en kärleksfull omsorg om, försöker bedöma eller avgöra vad som är bäst för dennes välbefinnande och mående i ett längre och större sammanhang: när det gäller hela människan och hennes liv i stort. Det rör sig om ett kärleksfullt ansvarstagande och en omsorg om ”vårt enda liv”, som alltid innebär att vi kan göra fel, misslyckas, och riskerar att bli svikna (Hägglund 2020). Det är ett dilemma som inte kan undvikas. Här visar sig livets sårbarhet och skörhet, utan garantier, och det är därför också just här som människor tar det största och svåraste ansvarstagandet. Att det görs i en situation när liv och död står på spel, innebär bara att det blir ännu svårare.

Omvärdering av vad som är ett resilient samhälle

Slutligen vill vi betona att saker och ting faktiskt *har* förändrats. Sammantaget beskriver dagböckerna hur de enskilda individerna tillsammans med sina närmaste successivt har omvärderat vad som är viktigt i livet, just eftersom livet står på spel. Det uttrycks ofta som en insikt om det *meningsfulla*, som vi verkligen inte kan avstå ifrån, som vi kanhända hade glömt bort, men har blivit påminna om. Det är framför allt närheten till andra och till naturen. Båda dessa relationer beskrivs känslomässigt starkt, så starkt att det kan motverka det ansvarstagande vi vet att vi borde ta, för det mer abstrakta samhällliga, allmänna bästa. När allt står på spel är det dessa ”enkla”, existentiella villkor vi inte står ut med att vara utan, och som därför också är den starkaste anledningen till att det brister. Här kan ett affektperspektiv förklara det iakttagbara beteendet; att veta vad som är ”rätt” att göra ur ett samhällligt perspektiv väger lätt när relationer och känslor är viktigare. Ett affektperspektiv kan kasta ljus över det skapande av pandemin som sker just i de affektiva praktiker (Wetherell 2012) som har skildrats i den här artikeln. Känslor som iver, ångest, rädsla, monotoni och glädje har genomsyrat materialet och visat att den här krisen, som till det yttre handlar om att göra så lite som möjligt, i människors tankar och gärningar mot varandra, har utgjort ett intensivt görande. Det är där, i skavet mellan det som känns och det som krävs, som pandemin egentligen har ägt rum för alla, inte bara de som drabbats av dess medicinska konsekvenser. Affektperspektivet belyser det svåra i ansvarstagandet, det konfliktfyllda i förhandlandet och försöken att bibehålla mänskliga relationer i en ensam tid.

Det tycks även ha skett en omvärdering av relationen mellan stad och land. Frågan är om den urbana normen har försvagats eller till och med upphört att vara en norm. I dagböckerna framträder landsbygden inte bara som en fördel tack vare att det är lättare att leva avskilt från

andra, utan snarare eftersom den erbjuder ett lugnare, friare och i en existentiell mening rikare liv. Individerna har ju också kvar det närmaste umgänget, kanske i större utsträckning än om de hade flyttat till en större stad och stått utan täta sociala nätverk. När det står klart att de har dessa resurser så har de också i motsvarande mån värderat om det som förut sågs som viktigare eller åtminstone tillmättes en högre status. Det långväga resandet och storstadslivet framstår som betydligt mindre viktigt, det har dessutom fått en negativ laddning som farligare och mer riskabelt än innan pandemin.

Pandemin har även aktualiserat frågan om demokratiens status, om vilket samhälle vi vill ha – och i en viss mening faktiskt behöver – vid ett kristillstånd. Tilliten till samhällets bärande institutioner har fått en central betydelse och visat sig utgöra en stark eller svag länk som ger olika utfall i hanteringen av pandemin (Kleinfeld 2020). När medborgarnas förväntningar om ett ansvarstagande samhälle inte infrias väcker det idéer om det sammanhållna, jämlika och solidariska samhället, som också är ett mer resilient samhälle. Det är ett samhälle där vi agerar ”på basis av solidaritet och inte rädsla”: ”Pandemic preparedness policies need to acknowledge the multiple ‘immunity talk’ in the responses to create productive, ongoing relations with the ‘Other’, that rely on people’s trust and resilience, rather than on people’s fear” (Lundgren 2015: 53; jfr Lundgren 2016).

Det dagliga förhandlandet, det Lundgren benämner ”immunity talk”, är pandemins rötter på så sätt att det blir en fråga om den gemensamma överlevnaden. Dagböckerna bekräftar tillitens betydelse men vittnar också om var den saknas och var samhället brister. Om vi har ett samhälle där vi låter andra dö brister det. Om vi både kan låta andra leva i frihet under ansvar och förmår utveckla en social hållbarhet har vi verkligen lärt oss något värdefullt.

Författarpresentation

Mikael Vallström är etnolog och verksam som forskare vid FoU Hälsingland, Hälsinglands utbildningsförbund. Hans forskning rör huvudsakligen kulturella, etiska och politiska aspekter på samhällets omställning till en långsiktigt hållbar utveckling.

Maria Vallström, docent i etnologi, arbetar som forskare och utvärderare på FoU Hälsingland, Hälsinglands utbildningsförbund. Hennes forskning rör landsbygd, hållbarhet och lokal mobilisering. Vallström arbetar också på Södertörns högskola.

Lotta Svensson, sociolog och forskare vid FoU Hälsingland, Hälsinglands Utbildningsförbund. Har forskningsfokus framför allt på ungas livsvillkor i landsbygderna och spänningsfältet centrum-periferi.

Referenser

- AbdouMaliq, Simone (2004). People as infrastructure: Intersecting fragments in Johannesburg. *Public Culture* 16(3), 407–429.

- Bauman, Zygmunt (2012). *Collateral damage. Social ojämlikhet i en global tidsålder*. Göteborg: Daidalos.
- Eriksson, Madeleine (2010). "People in Stockholm are smarter than countryside folk": Reproducing urban and rural imaginaries in film and life. *Journal of Rural Studies* 26(2), 95–104.
- Florida, Richard & Mellander, Charlotta (2020). *The geography of COVID-19 in Sweden*. Stockholm: CESIS working papers, KTH.
- Hansson, Kristofer, Lenander, Cecilia & Loodin, Henrik (2021). Introduktion: Bakterier och virus i en ny tid. I: Hansson, Kristofer, Lenander, Cecilia & Loodin, Henrik (red). *Att leva med bakterier*. Lund: Pufendorfinstitutet, Lunds universitet.
- Hellén, Jessika (2020). *Landsbygdens roll i hållbar samhällsplanering: En kvalitativ studie om rurala och urbana hållbarhetsproblem och -lösningar i en svensk planeringskontext*. Stockholm: Examensarbete inom samhällsbyggnad, KTH.
- Hägglund, Martin (2020). *Vårt enda liv. Sekulär tro och andlig frihet*. Stockholm: Volante.
- Kleinfeld, Rachel (2020). Do authoritarian or democratic countries handle pandemics better? I: *CEIP* (Commentary), 30 mars 2020: <https://carnegieendowment.org/2020/03/31/do-authoritarian-or-democratic-countries-handle-pandemics-better-pub-81404>.
- Karlsson, Erika, Lundqvist-Westin, Wilma., Rudström, Hedvig, Assmo, Per, & Sunnemark, Fredrik (2021). *Ungdomars vardag i Trollhättan: Ungdomars bildberättelser under coronapandemin*. Trollhättan: Högskolan i Väst.
- Krastev, Ivan (2020). *Är morgondagen redan här? Hur pandemin förändrar Europa*. Göteborg: Daidalos.
- Lundgren, Britta (2015). The common cold, influenza, and immunity in post-pandemic times: Lay representations of self and other among older people in Sweden. *Health, Culture and Society* 8(2), 46–59.
- Lundgren, Britta (2016). Solidarity at the needle point: The intersection of compassion and containment during the A(H1N1) pandemic in Sweden 2009. *Sociology and Anthropology* 4(12), 1108–1116.
- Loodin, Henrik & Persson, Daniel (2021). Beteendeförändring, tag plats: En undersökning av rum under förändring. I: Hansson, Kristofer, Lenander, Cecilia & Loodin, Henrik (red). *Att leva med bakterier*. Lund: Pufendorfinstitutet, Lunds universitet.
- Massey, Doreen (2005). *For place*. London: SAGE.
- Nordiska ministerrådet (2021). Who is left behind? The impact of place on the possibility to follow Covid-19 restrictions. <https://www.norden.org/en/publication/who-left-behind-impact-place-possibility-follow-covid-19-restrictions> [publicerad 2021-05-10].
- Sellberg, My & Hård af Segerstad, Louise (2015). *Rapport över resiliensanalys av Eskilstuna kommuns livsmedelsförsörjning*. Eskilstuna kommun och Stockholm Resilience Centre.
- Stenbacka, Susanne (2011). Othering the rural: About the construction of rural masculinities and the unspoken urban hegemonic ideal in Swedish media. *Journal of Rural Studies* 27(3), 235–244.
- Söderhamns kommun (2021). Utvärdering Covid-19 2020, KS 2020-00105 och hemsida: <https://www.soderhamn.se/sidor/kommun-och-politik/kommunfakta.html>, hämtad 2021-09-26
- Sörlin, Sverker (2016) Grön humaniora – vad, när, varför och varhän? *Kulturella Perspektiv* 1, 8–19.
- Tillberg Mattsson, Karin & Fredriksen, Tord (2020). *Äldres vardagsliv under coronapandemin. En intervjustudie i Gävleborg*. Gävle: FoU Valfärd, Region Gävleborg.
- Vallström, Mikael (2014). Utblickar och utkast till alternativa verklighetsbeskrivningar. I: Vallström, Mikael (red) *När verkligheten inte stämmer med kartan*. Lund: Nordic Academic Press.
- Vallström, Mikael (2021). *Kärlekens etik, omsorgens politik. Humanistisk appell för en levande jord*. Möklinta: Gidlunds förlag.
- Vallström, Mikael & Svensson, Lotta (2021). Klassamhällets tystade röster och perifera platser. I: Suhonen, Daniel, Therborn, Göran & Weithz, Jesper (red) *Klass i Sverige. Ojämlikheten, makten och politiken i det 21:a århundradet*. Lund: Arkiv förlag.
- Wetherell, Margaret (2012). *Affect and emotion: A new social science understanding*. London: SAGE.
- Walker, Brian & Salt, David (2012). *Resilience practice: Building capacity to absorb disturbance and maintain function*. Island Press.
- Westberg, Gustav (2020). Corona, vaghet och skam. Om myndighetskommunikation och affekt på sociala medier. *Språk och stil* NF 30, 5–31.

Citera den här artikeln: Mikael Vallström et al 2021. Leva och låta dö? Dagboksanteckningar om ansvarstagande, landsbygdens fördelar och samhällets resiliens under pandemins tid. *Kulturella Perspektiv* 2021, vol. 30. Tema: Pandemins konsekvenser, s. 1–8.

Mottagen: 21 juni 2021 **Accepterad:** 10 november 2021 **Published:** 08 december 2021

Copyright: © 2021 Författaren/författarna. Detta är en Open Access-artikel som distribueras enligt Creative Commons, licens CC-BY 4.0, som tillåter obegränsad användning, distribution och reproduktion i samtliga medieformat, förutsatt att ursprunglig(a) författare och källa uppges. Se <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Kulturella Perspektiv och författaren. ISSN 1102-7908 är en expertgranskad Open Access-tidskrift som publiceras av Föreningen Kulturella Perspektiv.

OPEN ACCESS